

1. Κατὰ τὸ 1955 συνεχίσθη ἡ ἀνασκαφὴ τοῦ ταφικοῦ κτίσματος, μέρος τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποκαλυφθῆ κατὰ τὸ προηγούμενον ἔτος εἰς ἐλαχίστην ἀπόστασιν ἀνατολικῶς τοῦ θολωτοῦ μνημείου (βλ. ΠΑΕ 1954, σ. 158 εἰκ. 7). Πλὴν τῆς νοτίας αὐτοῦ πλευρῆς, ἣτις εἶχε μῆκος 5.20 μ., καὶ μικροῦ τμήματος τῆς ΝΑ. γωνίας, τὰ λοιπὰ τμήματα ἔλειπον καθ' ὅλοκληρίαν. Οἱ διατηρηθέντες τοῖχοι, τῶν ὁποίων τὸ ὕψος φθάνει μέχρις 1.00 μ., εἶναι ἐκτισμένοι διὰ μεγάλων λίθων, ἀδρῶς εἰργασμένων. Ἡ πρόσοψις ὁμως τοῦ κτηρίου, κειμένη πρὸς Δ., θὰ εἶχε κατασκευασθῆ μετὰ μείζονος ἐπιμελείας καὶ διὰ πολυτιμοτέρου ὕλικου, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τοῦ εὐρεθέντος εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο μεγάλου μαρμαρίνου ὀρθοστάτου (βλ. ἔ.ἀ.). Ἐκ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς συνθέσεως τοῦ οἰκοδομήματος καὶ ἐκ τῶν εὐρεθέντων κατὰ τὴν εἴσοδον πηλίνων εἰδωλίων, λατρευτικοῦ χαρακτῆρος (βλ. ἔ.ἀ., σ. 159 εἰκ. 9), δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἐχρησίμευε τοῦτο ὡς ἱερῶν. Ἐπὶ τῇ βάσει δὲ τῶν εἰδωλίων καὶ τῶν λοιπῶν εὐρεθέντων ἀγγείων (αὐτόθι, εἰκ. 8) ἡ χρονολογία αὐτοῦ ὀρίζεται εἰς τὸν 4^{ον} π.Χ. αἰ.

2. Περὶ τὰ 30 μ. νοτιῶς τοῦ προηγούμενου κτίσματος ἡ σχηματιζομένη ἔξαρσις τοῦ ἐδάφους κατὰ τὰς ὑπαρξείας τοῦ ἀρχομένου ἐκείθεν λόφου ὠδήγησεν εἰς τὴν διενέργειαν δοκιμαστικῆς τομῆς μὲ κατεύθυνσιν ἐκ Β. πρὸς Ν. Εἰς ἀπόστασιν 10 μ. ἀπὸ τοῦ σημείου τῆς ἀφετηρίας αὐτῆς καὶ εἰς βάθος ἀπὸ τῆς ἐπιφανείας τοῦ ἐδάφους 1.10 μ. ἦλθεν εἰς φῶς πηλίνη σαροκοφάγος ἄνευ καλυπτουσῶν πλακῶν καὶ περιεχομένου. Διαστάσεις αὐτῆς: μῆκος 1.78 μ., πλάτος 0.56 μ., βάθος 0.30 μ., πάχος τοιχωμάτων μετὰ τοῦ περιχειλώματος 0.07 μ.

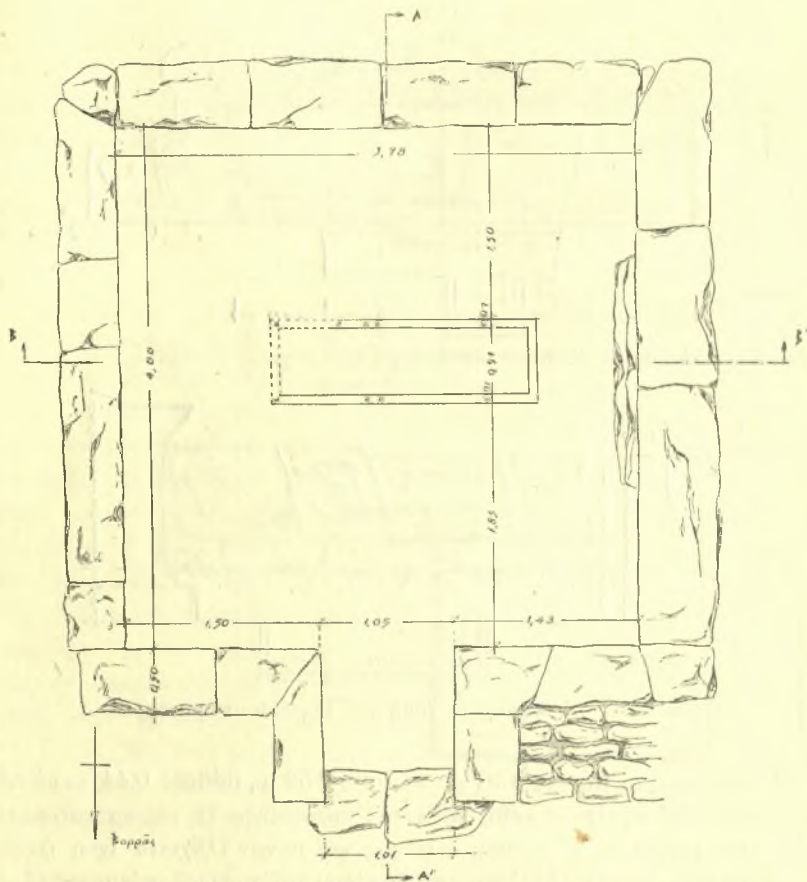
Ἐκεῖθεν ἡ τομὴ ἐστράφη πρὸς Α., εἰς ἀπόστασιν δὲ 4 μ. καὶ εἰς βάθος 1.30 μ. ἀπεκαλύφθη τετράγωνον ταφικὸν κτίσμα, διαστάσεων 4×4 μ., μὲ εἴσοδον πρὸς Β. (πίν. 44-45α καὶ εἰκ. 1-5¹).

Οἱ τοῖχοι αὐτοῦ, ἐξ ἐπιμελῶς εἰργασμένων ἀσβεστολίθων, ἀποτελοῦνται ἐκ χαμηλοῦ τοιχοβάτου καὶ μιᾶς σειρᾶς μεγάλων ὀρθοστατῶν ἄνωθεν. Ἐπὶ τῶν ὀρθοστατῶν ἔκειτο σειρὰ λίθων μὲ λοξῶς ἀποτεμημένον τὸ πρόσωπον κατὰ τὸν ἐκφορικὸν τρόπον. Οἱ τελευταῖοι εἶχον καταπέσει ἐντὸς τοῦ κτίσματος κατὰ τὴν ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν, ἐχρησίμευον δὲ προφανῶς ὡς βᾶσις τῆς

¹ Τὰ σχέδια τῶν εἰκόνων 1-6 ἐγένοντο ὑπὸ τοῦ ἀρχιτέκτονος κ. Π. Παπαπαναγιώτου, τὸν ὁποῖον θερμῶς εὐχαριστῶ καὶ ἐντεῦθεν.

ἐκείθεν καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν φορὰν ἀνερχομένης στέγης, ἣτις πρέπει νὰ ᾔτο κατὰ ταῦτα τετρακλινῆς μὲ ξυλῖνας δοκοὺς καὶ κεράμειον στέγην. Τοὺς ἡμίσεις ἐξ αὐτῶν κατώρθωσα διὰ τῶν ἐμπειροτέρων ἐργατῶν τῆς ἀνασκαφῆς νὰ

ΤΑΦΟΣ Α

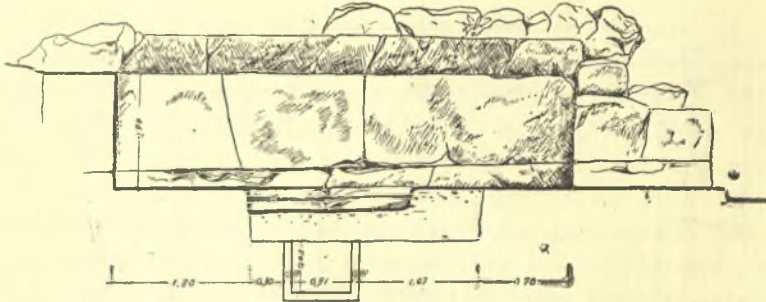
Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ ταφικοῦ κτίσματος.

ἀποκαταστήσω εἰς τὴν θέσιν των κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν καὶ τὴν ΝΔ. γωνίαν τοῦ κτίσματος (πίν. 44β).

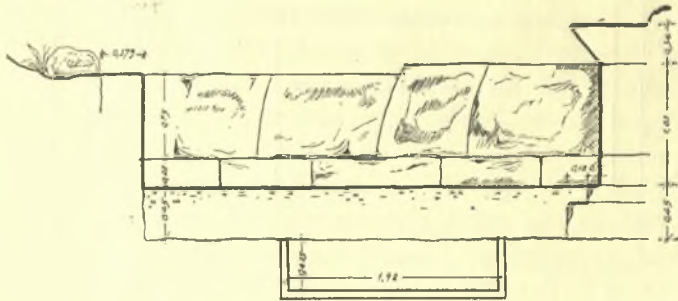
Ἐξωθεν τοῦ τάφου ἐγγὺς τῆς ἐκ δύο λίθων ἀποτελουμένης φλοιᾶς τῆς εἰσόδου ἔκειτο μεγάλη ὀρθογώνιος πλάξ (βλ. α ἐν πίν. 44α), μήκους 1.72 μ., πλάτους 1.13 μ. καὶ πάχους 0.20 μ., ἣτις θὰ ἐχρησίμεινε προφανῶς ὡς ὑπέρθυρον.

Εἰς τὸ μέσον τοῦ οἰκοδομήματος καὶ εἰς βάθος 0.45 μ. κάτωθεν τοῦ δαπέδου εὐρέθη πωρίνη σαρκοφάγος (πίν. 45α) μὲ κατεύθυνσιν ἔξ Α. πρὸς Δ. φέρουσα δύο καλυπτούσας ἐκ τοῦ αὐτοῦ ὕλικου πλάκας, αἵτινες ἐστερεοῦντο ἐπὶ τῶν τοιχωμάτων αὐτῆς διὰ σιδηρῶν ἤλων μετὰ μολυβδοχοήσεως.

ΤΑΦΟΣ Α

Εἰκ. 2. Α - Α'. Κατὰ μήκος τομὴ τοῦ ταφικοῦ κτίσματος.

Εἰκ. 3. Β - Β'. Ἐγκαρσία τομὴ τοῦ ταφικοῦ κτίσματος.

Ἡ σαρκοφάγος, μήκους 1.97 μ., πλάτους 0.52 μ., βάθους 0.44 μ., μὲ πάχος πλευρῶν 0.07 μ., εἶχε συληθῆ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐκ τῆς καταστραφείσης ὑπὸ τῶν τυμβωρύχων δυτικῆς πλευρᾶς καὶ μόνον ἐλάχιστα ἴχνη διστῶν διετηροῦντο ἐντὸς αὐτῆς. Ἄλλ' ἐπὶ τοῦ δαπέδου τοῦ ταφικοῦ κτίσματος εὐρέθησαν ἀττικά ἀγγεῖα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5^{ου} π.Χ. αἰ., ἅτινα παρέχουσι καὶ τὴν ἀκριβῆ χρονολογίαν τῆς κατασκευῆς τούτου.

3. Συνεχισθείσης ἐκεῖθεν τῆς τομῆς πρὸς Α., ἀπεκαλύφθη εἰς ἀπόστασιν 10 μ. ἕτερον ταφικὸν οἰκοδόμημα, κυκλικόν, μὲ εἴσοδον πρὸς Β. ἐν εἴδει «δρομίου» (πίν. 45β καὶ εἰκ. 6). Ὁ κυκλικὸς θάλαμος ἔχει διαμ. 4 μ. Ἡ εἴσοδος ἔχει μήκος 1.80 μ. καὶ πλάτος 1.85 μ. πρὸς τὸν θάλαμον καὶ 1.60 μ. πρὸς τὴν ἔξοδον.

Ὅπως τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ἀποκαλυφθέντων εἰς τὴν περιοχὴν, καὶ τὸ

παρὸν κτίσμα ὑπέστη δολοκληρωτικὴν σχεδὸν καταστροφὴν. Διότι τὸ μὲν ὕψος τοῦ τοίχου τοῦ θαλάμου διετηρήθη ἀπὸ 0.30 μέχρι 0.80 μ., ἐνῶ εἰς τὴν εἴσοδον ἐλάχιστα μόνον ἴχνη τῆς θεμελιώσεως διεκρίνοντο ἀκόμη.

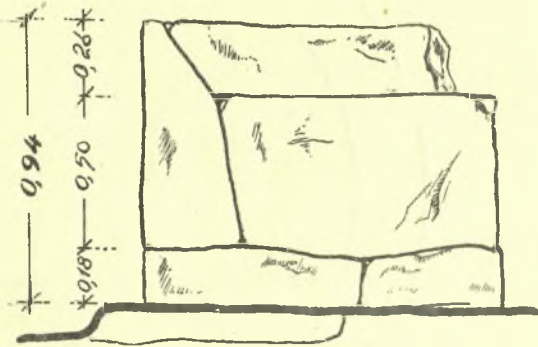
Ἡ διάμετρος τοῦ κυκλικοῦ θαλάμου μειοῦται ἐλαφρῶς πρὸς τὰ ἄνω (εἰς ὕψος 0.35 μ. ἀπὸ τοῦ δα-

πέδου ἢ διάμετρος συμφώνως πρὸς τὰ πρόχειρα εἰς τὴν διάθεσίν μου μέσα μειωθήσεως εὐρέθη μικροτέρα κατὰ 0.10 μ.). Ἡ μείωσις αὕτη δὲν εἶναι βέβαιον ἐὰν τυγχάνη σκόπιμος ἢ ἐὰν ἐσχηματίσθη ἐκ τοῦ βάρους τῶν ὑπερκειμένων χωμάτων. Εἰς τὴν πρώτην περιπτώσιν εἶναι προφανὲς ὅτι πρόκειται καὶ ἐδῶ περὶ θολωτοῦ τάφου, ὁμοίου περιπέου πρὸς τὸν ἀποκαλυφθέντα πλησίον κατὰ τὰ προηγούμενα ἔτη καὶ συγχρόνου πρὸς ἐκεῖνον. Διότι ἐκ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ συνεκentrώθησαν ἄφθονα τεμάχια μελανομόρφων ἀττικῶν ἀγγείων τοῦ τέλους τοῦ 6ου π.Χ. αἰ. Ἐν τῶν ἀγγείων τούτων ἀποκατασταθὲν ἀπεικονίζεται εἰς τὸν πίν. 46α.

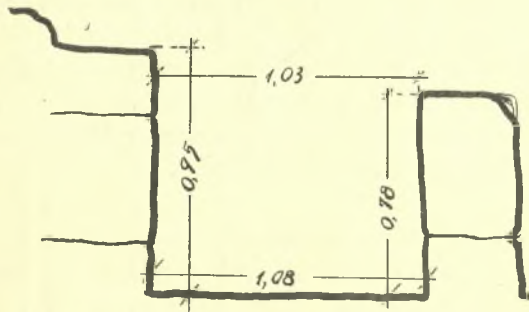
Πλὴν τῶν ἀγγείων εὐρέθη ἐντὸς τοῦ κυκλικοῦ θαλάμου δεκάς μικρῶν ὀρθογωνίων παρίνων ὀστεοθηκῶν ἢ μᾶλλον τεφροθηκῶν, καθόσον οὐδὲν ἴχνος ὁστοῦ εὐρέθη ἐν αὐταῖς. Ἐκάστη τούτων ἔφερε σαμαρωτὸν κάλυμμα. Ἐπὶ τῆς προσθίας ὄψεως ἑνὸς ἐξ αὐτῶν ὑπῆρχεν ἐγχάρακτος ἐπιγραφή: ΑΓΑΠΑ (πίν. 46β). Ὁ χαρακτήρ τῶν γραμμάτων ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἰδίαν περιπέου πρὸς τὰ ἀγγεῖα ἐποχήν.

4. Περὶ τὰ 150 μ. ἀνατολικώτερον, παραπλεύρως τῆς δημοσίας ὁδοῦ καὶ ἐντὸς τοῦ οἰκοπέδου τοῦ κ. Μιχαήλ, εὐρέθη κατὰ τὴν ἀνόρουξιν ἀβεστολάκκου μεγάλη μαρμαρινὴ παραστάς ἀνήκουσα εἰς ναϊδιόσχημον ἐπιτύμ-

ΤΑΦΟΣ Α

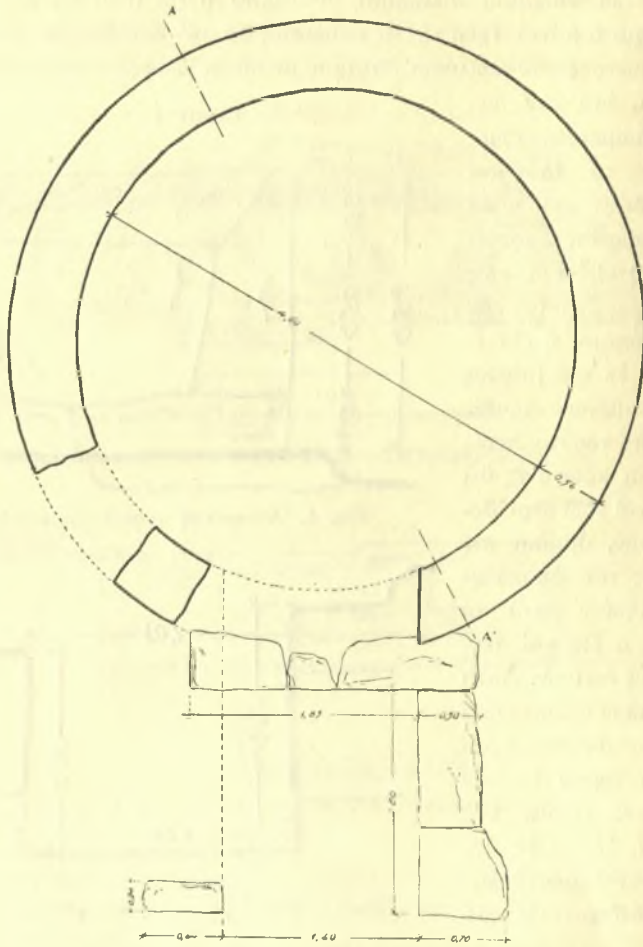

Εἰκ. 4. Ἀνατολικὴ παρειὰ τῆς εἰσόδου.

Εἰκ. 5. Καθ' ὕψος τομὴ τῆς εἰσόδου.

ΤΑΦΟΣ Β

Εἰκ. 6. Κάτοπις τοῦ τάφου Β.

Εἰκ. 7. Τομή Α - Α' τοῦ αὐτοῦ τάφου.

βιον μνημείον. Ἡ ἀποκάλυψις ταύτης ᾠδήγησεν εἰς τὴν διενέργειαν μικρᾶς ἀνασκαφικῆς ἐρευνῆς εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο. Ἡ ἀνασκαφή ἔφερεν εἰς φῶς καὶ τὴν δευτέραν παραστάδα τοῦ μνημείου, ὡς καὶ τὸ ἐπιστέφον ἀέτωμα, ὅπερ μετέφερα εἰς τὸ Γυμνάσιον τῆς Φαρσάλου, ἀφήσας ἐπὶ τόπου λόγῳ τοῦ δυσμετακομίστου αὐτῶν τὰς δύο παραστάδας.

Παραπλεύρως τῆς θέσεως, ὅπου ἔκλειντο τὰ ἀνωτέρω ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τοῦ μνημείου, εὐρέθη τμημα τοῦ κοσμοῦντος αὐτὸ ἀναγλύφου, ἐφ' οὗ παρίσταται τὸ ἄνω σῶμα καθήμενου γέροντος, γενειῶντος καὶ φαλακροῦ, στρέφοντος δὲ τὴν κεφαλὴν πρὸς τὰ ἄνω, πρὸς ἰσταμένην ἀσφαλῶς πρὸ αὐτοῦ ἑτέραν μορφὴν, πρὸς ἣν τείνει τὴν δεξιὰν χεῖρα. Τὸ ἀναγλυφον (πίν. 46γ), εἶναι ἔργον καλῆς ἐπαρχιακῆς τέχνης τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 5^{ου} π. Χ. αἰ., φυλάσσεται δὲ προσωρινῶς εἰς τὸ Ἔθν. Μουσεῖον τῶν Ἀθηνῶν.

Εἰς μικρὰν ἀπόστασιν πρὸς Α. ἀπεκαλύφθη καὶ ὁ τάφος, τὸν ὁποῖον ἐστόλιζεν ἀρχικῶς τὸ ναϊδόσχημον μνημείον. Ὁ τάφος ἔχει σχῆμα ὀρθογώνιον ἢ ἴσως τετράγωνον. Ἡ παραλλήλως πρὸς τὴν δημοσίαν ὁδὸν βαίνουσα βόρειος πλευρὰ αὐτοῦ ἔχει μῆκος 4 μ., διετηρεῖτο δὲ μόνον ἡ κατωτάτη θεμελιώσις τῆς. Τὴν ἀνατολικὴν καὶ δυτικὴν πλευρὰν μὲ σωζόμενον ὕψος μέχρι 1 μ. ἀπεκάλυψα μέχρι μήκους 3.50 μ., ἀναγκασθεὶς νὰ διακόψω εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἐκ φόβου καταρρεύσεως ὑπερκειμένης οἰκίας. Ἐλάχιστα μικρὰ θραύσματα ἀγγείων τοῦ 5^{ου} - 4^{ου} π. Χ. αἰ. εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ.

5. Μετὰ τὰς ἀνωτέρω ἐργασίας ἐγένετο μικρὰ ἔρευνα ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Φετιχ-τσαμί, περὶ τὰ 50 μ. ΒΔ. τῆς κεντρικῆς πλατείας τῆς κωμοπόλεως, πρὸς καθορισμὸν τοῦ κέντρου τῆς μυκηναϊκῆς Φθίας, ἥτις, ὅπως ἀπέδειξαν αἱ ἀνασκαφαὶ τῶν προηγουμένων ἐτῶν, κατεῖχε τὴν αὐτὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν καὶ ἡ Φάρσαλος τῶν ἱστορικῶν χρόνων.

Εἰς τὴν ΒΑ. κλιτὸν τοῦ κατὰ τὸ πλεῖστον βραχάδους τούτου λοφίσκου ἐνήργησα κατακόρυφον τομὴν, διαστάσεων 3×3 μ., ἀχθεῖσαν μέχρι τοῦ φυσικοῦ βράχου. Ἡ ἐπιχώσις εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο εἶχε βάθος 0.55 μ. πρὸς Ν., ἥτοι πρὸς τὴν κορυφὴν τοῦ λόφου, ἕως 1.50 μ. πρὸς Β. (πρὸς τὴν κλιτὸν).

Τὸ ὑψηλότερον στρώμα μέχρι βάθους 0.70 μ. εἶχεν ἰσχυρῶς διαταραχθῆ ἐκ τῆς χρησιμοποίησεως τοῦ χώρου ὡς τουρκικοῦ νεκροταφείου. Ἐν τούτοις καὶ ἐκ τῆς τριαύτης διαταράξεως αὐτοῦ ἀπεδείχθη σαφῶς ὅτι ἡ θέσις κατακλήθη ἄνευ διακοπῆς μέχρι καὶ τῆς νεολιθικῆς Β (ρυθμὸς Διμηνίου) περιόδου. Ὁ παρατιθέμενος κατωτέρω πρόχειρος ἀπολογισμὸς τῶν εὐρημάτων καθιστᾷ σαφέστερον τὸ ἀνωτέρω συμπέρασμα.

Εὐθύς ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τοῦ ἐδάφους εὐρέθησαν ἐν ἀταξίᾳ ἀνθρώπινον κρανίον καὶ δύο μηριαῖα ὀστᾶ, ἅτινα προήρχοντο ἀσφαλῶς ἐκ τῶν τουρκικῶν ταφῶν. Ἐκεῖθεν καὶ μέχρι βάθους 0.70 μ. ὁ ἀριθμὸς τῶν συγ-

κεντρωθέντων κεραμικῶν θραυσμάτων εἶχεν ὡς ἀκολούθως κατὰ χρονικὰς περιόδους: 150 τεμάχια ἔξ ἀβαφῶν ἀγγείων τῶν νεωτέρων χρόνων μέχρι καὶ τῆς ρωμαϊκῆς ἐποχῆς· 20 τῶν κλασσικῶν χρόνων· 9 τῆς γεωμετρικῆς περιόδου· 1 ὑπομυκηναϊκὸν ἢ ἴσως πρωτογεωμετρικόν· 2 πιθανὰ καὶ 1 ἀσφαλὲς μυκηναϊκά· 52 μεσοελλαδικά.

Εἰς βάθος 0.70 μ. εὐρέθῃ κιβωτιόσχημος μεσοελλαδικὸς τάφος, μήκους 0.90 μ., πλάτους 0.30 μ., βάθους 0.34 μ., ἐκτισμένος ὡς συνήθως δι' ὀρθίων πλακῶν καὶ ἔχων κατεύθυνσιν ἐκ ΝΑ. πρὸς ΒΔ. Αἱ καλύπτουσαι πλάκες ἔλειπον καθ' ὀλοκληρίαν. Ἐντὸς τοῦ τάφου εὐρέθησαν τμῆμα τῆς κάτω σιαγόνος καὶ μικρὸν θραῦσμα ἐκ τοῦ κρανίου, κείμενα κατὰ τὸ ἀνατολικὸν μέρος αὐτοῦ, καὶ δύο ὀστᾶ ἐκ τοῦ πήγους τῆς χειρὸς, κατὰ τὸ μέσον τούτου. Πλὴν τούτων συνεκεντρώθησαν ἐπίσης ἔξ αὐτοῦ 8 μεγάλα θραύσματα ἀγγείων τῶν μεσοελλαδικῶν χρόνων. Ὁ σκελετὸς συμφώνως πρὸς τὰ διατηρηθέντα ὀστᾶ ἀνῆκεν εἰς ὄριμον ἄνδρα, ἠ στάσις δ' αὐτοῦ ἐν τῷ τάφῳ πρέπει νὰ ἦτο συνεπτυγμένη κατὰ τὸν συνήθη τρόπον τῆς ἐποχῆς.

Τὰ ὑπὸ τὸν τάφον χαμηλότερα στρώματα ἦσαν ἀνέπαφα ἀπέδωσαν δὲ θραύσματα ἀγγείων τῆς χαλκολιθικῆς καὶ νεολιθικῆς Β (ρυθμὸς Διμηνίου) περιόδου (ἐν συνόλῳ 66 τεμάχια) ὡς καὶ τὸ ἥμισυ λιθίνης σφύρας.

Ἐκ τῆς ἀνωτέρω στρωματογραφικῆς ἐξετάσεως τοῦ χώρου ἀποδεικνύεται ὅτι ἡ προκειμένη θέσις εἶχε κατοικηθῆ πολὺ πρὸ τῆς ἐγκαταστάσεως τῶν εἰσβολέων Θεσσαλῶν, ἐπαληθεύει δὲ τοιουτοτρόπως ἡ ὑποψία τοῦ FR. STÄHLIN, *Das hell. Thess.*, σ. 135 καὶ *Pharsalos*, σ. 17, ὅτι ἐνταῦθα πρέπει νὰ ἔκειτο τὸ κέντρον τῆς προηγηθείσης Φθίας παρὰ τὰς ἐπὶ τούτου ἀντιρρήσεις τοῦ Y. BÉQUIGNON (*BCH*, LVI, 1932, σ. 118).

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Μ. ΒΕΡΔΕΛΗΣ

α. Τετράγωνον ταφικὸν κτίσμα. Εἰς τὸ βάθος ἡ ἀμα-
ξιτὴ ὁδὸς Φαρσάλου - Λαμίας.

β. Τὸ ταφικὸν κτίσμα μετὰ τῶν ἀποκατασταθέντων
λίθων κατὰ τὴν βάσιν τῆς στέγης.

α. Τὸ ταφικὸν κτίσμα μετὰ τῆς σαρκοφάγου εἰς τὸ μέσον.

β. Κυκλικὸν ταφικὸν κτίσμα μετὰ τῶν εὐρεθεισῶν ἐντὸς αὐτοῦ πωρίωνων τεφροθηκῶν.

α. Μελανόμορφος ἀμφορεὺς ἐκ τοῦ κυκλικοῦ τάφου.

β. Ἐνεπίγραφον κάλυμμα μιᾶς τῶν ἐν τῷ κυκλικῷ τάφῳ τεφροθηκῶν.

γ. Ἐπιτύμβιον ἀνάγλυφον ἐκ Φαρσάλου.